

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

Навукова-метадычная ўстанова
«Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Аб'ект аўтарскага права
УДК 373+94 (476) (043)

БІТЧАНКА
Сяргей Міхайлавіч

**ЭВАЛЮЦЫЯ СТВАРЭННЯ
ШКОЛЬНОЙ ВУЧЭБНАЙ ЛІТАРАТУРЫ
ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ
Ў РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ Ў XIX – ПАЧАТКУ XX ст.**

Аўтарэферат
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
кандыдата педагогічных навук
па спецыяльнасці 13.00.01 – агульная педагогіка,
гісторыя педагогікі і адукацыі

Мінск, 2023

Работа выканана ў дзяржаўнай установе адукацыі
«Акадэмія паслядыпломнай адукацыі»

Навуковы кіраўнік: **Марзалюк Ігар Аляксандравіч,**
доктар гістарычных навук, прафесар, член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, старшыня Пастаяннай камісіі па адукацыі, культуры і навуцы Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь

Афіцыйныя апаненты: **Снапкова Алена Іванаўна,**
доктар педагагічных навук, прафесар, загадчык кафедры педагогікі ўстановы адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова»

Паноў Сяргей Веніямінавіч,
кандыдат педагагічных навук, дацэнт, вядучы навуковы супрацоўнік лабараторыі пачатковай адукацыі навукова-метадычнай установы «Нацыянальны інстытут адукацыі» Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Апаніруючая арганізацыя: установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава»

Абарона адбудзецца 23 чэрвеня 2023 г. у 14.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.23.01 пры навукова-метадычнай установе «Нацыянальны інстытут адукацыі» Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь: 220004, г. Мінск, вул. Караля, 16, аўд. 301, e-mail: info@adu.by; тэлефон вучонага сакратара +375 (17) 229-19-24.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы навукова-метадычнай установы «Нацыянальны інстытут адукацыі» Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь.

Аўтарэферат разасланы 23 мая 2023 г.

Вучоны сакратар савета
па абароне дысертацый,
кандыдат педагагічных навук, дацэнт

3.С. Курбыка

УВОДЗІНЫ

На сучасным этапе развіцця беларускага грамадства неабходнай умовай для ўмацавання нацыянальнай бяспекі і забеспячэння ўстойлівага развіцця Рэспублікі Беларусь з'яўляецца фарміраванне грамадзянскасці, патрыятызму, гістарычнай памяці і нацыянальнай самасвядомасці вучняў на аснове дзяржаўнай ідэалогіі. Адным з найважнейшых фактараў іх фарміравання і замацавання з'яўляюцца школьная гістарычная адукацыя і ідэалагічна верыфікаваны падручнік па роднай гісторыі. Захаваўшы гістарычнай памяці з'яўляецца неад'емнай часткай палітыкі дзяржавы, накіраванай на папярэджанне скажэння ідэнтыфікацыйнай гістарычнай асновы шляхам стварэння механізма пераемнасці ў грамадскай свядомасці найважнейшых падзей, з'яў, працэсаў гісторыі, дзейнасці выдатных асоб.

Аktуальнасць даследавання абумоўлена мэтазгоднасцю ажыццяўлення гістарычна рэтраспектыўнага аналізу працэсу стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для вучняў беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. з пункту гледжання пераемнасці з сучаснай дзяржаўнай гістарычнай палітыкай, тэорыяй і практыкай стварэння падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па гісторыі Беларусі. У педагагічнай навуцы эвалюцыя стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для вучняў беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. не з'яўлялася прадметам комплекснага даследавання, што актуалізавана сучасным этапам мадэрнізацыі школьнай гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь.

Даследаванне абапіраецца на палажэнні аб эвалюцыйным развіцці асветы і педагагічнай думкі Беларусі XIX – пачатку XX ст. (Е.Г. Андрэева, В.С. Болбас, Э.К. Дарашэвіч, В.А. Капранава, М.С. Мяцельскі, С.В. Снапкоўская, П.С. Сонцаў); аб заканамернасцях фарміравання нацыянальнай самасвядомасці беларусаў, беларускай адукацыі і культуры (Л.П. Бушчык, А.А. Грымаць, У.Ф. Ісаенка, У.Г. Карцоў, М.П. Касцюк, М.А. Лазарук, М.Ф. Піліпенка, М.М. Улашчык); аб канцэптуалізацыі ідэалагічных асноў гісторыі Беларусі (М.В. Біч, В.П. Грыцкевіч, М.Д. Далбілаў, А.А. Каваленя, Д.У. Караў, А.Г. Каханюўскі, А. Латышонак, Р. Лінднэр, В.М. Лухверчык, В.У. Ляхоўскі, І.А. Марзалюк, В.Л. Насевіч, А.М. Нечухрын, П.Ц. Петрыкаў, Р. Радзік, А.Ф. Смалянчук, М.С. Шашкевіч, А.І. Цвікевіч); аб фарміраванні гістарычнай памяці ў вучняў праз дыдактычнае канструяванне і вывучэнне зместу вучэбнага матэрыялу па айчынной гісторыі (Я.Я. Вяземскі, Л.М. Мазур, М.Л. Мыслівец, С.В. Паноў, Л.П. Рэпіна, М.Т. Студзянікін).

У даследаванні выкарыстаны дакументальныя крыніцы Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (г. Масква), Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва (г. Санкт-Пецярбург), Дзяржаўнага гістарычнага архіва Літвы (г. Вільня), Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (г. Мінск, г. Гродна), Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (г. Мінск), архіва рукапісаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (г. Мінск), аддзела рукапісаў бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта (г. Вільня), Фундаментальнай бібліятэкі імя імператрыцы Марыі Фёдораўны Расійскага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя А.І. Герцэна (г. Санкт-Пецярбург), Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі (г. Масква).

Міністэрствам народнай асветы Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. гісторыя Беларусі не вылучалася як самастойны вучэбны прадмет, а была ўключана ў агульны курс гісторыі Расіі і пад азначэннем «гісторыя Заходняй Русі» стала часткай зместавага нападўнення падручнікаў «Рускай гісторыі». Паступовыя змены ў адлюстраванні гісторыі Беларусі ў школьнай вучэбнай літаратуры Расійскай імперыі падаюцца як фарміраванне вобразаў гістарычнага мінулага Беларусі.

Вобразы гістарычнага мінулага Беларусі, прадстаўленыя ў школьнай вучэбнай літаратуры, канструяваліся ў адпаведнасці з дзяржаўнай палітыкай у галіне школьнай гістарычнай адукацыі, нарматыўна-метадычнымі патрабаваннямі Міністэрства народнай асветы, а таксама згодна з пазіцыяй прадстаўнікоў акадэмічнай гісторыі і навукова-педагагічнага супольніцтва Расійскай імперыі, у тым ліку і гісторыкаў-педагогаў беларускіх губерняў.

Праблематыка гісторыка-педагагічнага даследавання вызначаецца праз супярэчнасць паміж назапашаным вопытам дзяржаўна-ідэалагічнага рэгулявання, вучэбна-метадычнага забеспячэння працэсу стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі ў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. і адсутнасцю яго комплекснага сістэмнага аналізу, неабходнага як для эфектыўнага ажыццяўлення дзяржаўнай гістарычнай палітыкі ў Рэспубліцы Беларусь, так і для цэласнага асэнсавання сучаснага працэсу эвалюцыі школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі. Гэта абумовіла выбар тэмы нашага даследавання «Эвалюцыя стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі ў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.».

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з навуковымі праграмамі (праектамі), тэмамі.

Дысертатыўнае даследаванне выканана на кафедры педагогікі і ме-неджменту адукацыі дзяржаўнай установы адукацыі «Акадэмія пасляды-пломнай адукацыі» ў кантэксце падпраграмы «Гісторыя і культура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2016–2020 гады «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства».

Мэта, задачы, аб'ект і прадмет даследавання.

Мэта даследавання: выяўленне эвалюцыі стварэння школьнай вучэб-най літаратуры па гісторыі Беларусі для вучняў беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.

Задачы даследавання:

1. Раскрыць тэарэтыка-метадалагічныя асновы даследавання эвалюцыі школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі.

2. Сканструяваць гісторыка-педагагічную мадэль стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі ў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.

3. Выявіць канцэптuallyна-ідэалагічныя асновы гісторыі Беларусі ва ўмовах дзяржаўнай палітыкі Расійскай імперыі ў галіне школьнай гіста-рычнай адукацыі і поглядах педагогаў наконт выхаваўчай ролі гісторыі ў фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці вучняў.

4. Вызначыць асаблівасці дыдактычнага канструявання структуры вучэбных тэкстаў і эвалюцыю вобразаў гістарычнага мінулага Беларусі ў зместавым нападзенні школьнай вучэбнай літаратуры па айчыннай гісторыі ў адпаведнасці з патрабаваннямі вучэбных праграм.

5. Ахарактарызаваць навукова-педагагічныя асновы стварэння школь-най вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі і вучэбна-метадычныя аспекты яе выкарыстання ў адукацыйным працэсе ў беларускіх губернях Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.

Аб'ект даследавання: школьная вучэбная літаратура па гісторыі Беларусі ў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.

Прадмет даследавання: эвалюцыя стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для вучняў беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.

Навуковая навізна. У даследаванні сутнасна раскрыты дзяржаў-на-ідэалагічныя, гістарыяграфічна-крыніцазнаўчыя, гісторыка-педагагічныя асновы даследавання эвалюцыі школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі; сканструявана гісторыка-педагагічная мадэль стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для беларускіх губерняў Расійскай

імперыі ў XIX – пачатку XX ст.; выяўлена эвалюцыя канцэптуальна-ідэалагічных асноў гісторыі Беларусі ва ўмовах дзяржаўнай палітыкі Расійскай імперыі ў галіне школьнай гістарычнай адукацыі і поглядах педагогаў наконт выхаваўчай ролі гісторыі ў фарміраванні асноў нацыянальнай самасвядомасці вучняў; вызначаны асаблівасці дыдактычнага канструявання структуры вучэбных тэкстаў і эвалюцыя вобразаў гістарычнага мінулага Беларусі ў зместавым нападзенні школьнай вучэбнай літаратуры па айчыннай гісторыі ў адпаведнасці з патрабаваннямі вучэбных праграм. Ахарактарызаваны навукова-педагагічныя асновы стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі і вучэбна-метадычныя аспекты, звязаныя з яе выкарыстаннем у адукацыйным працэсе ў беларускіх губернях Расійскай імперыі.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону.

1. *Тэарэтыка-метадалагічныя асновы даследавання з’яўляюцца вызначальнымі для комплекснага вывучэння эвалюцыі стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі ў яе гістарычнай рэтраспектыве.*

Дзяржаўна-ідэалагічныя асновы даследавання арыентаваны на ўлік канкрэтных дзяржаўна-палітычных фактараў, якія ўплывалі на працэс стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі ва ўзаемаабумоўленасці з фарміраваннем грамадзянскасці, патрыятызму, гістарычнай памяці і нацыянальнай самасвядомасці ў вучняў. Вырашэнне праблемы стварэння якасных падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па гісторыі Беларусі для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з’яўляецца арганічным кампанентам сучаснай дзяржаўнай гістарычнай палітыкі.

Гістарыяграфічна-крыніцазнаўчыя асновы даследавання звязаны з класіфікацыяй дакументальна-архіўных крыніц, якія сведчылі аб стане развіцця гістарычнай навукі ў XIX – пачатку XX ст. і былі прызначаны для рэгулявання дзяржаўнай палітыкі ў дачыненні да ідэалагічнай і выхаваўчай накіраванасці гістарычнай адукацыі.

Гісторыка-педагагічныя асновы даследавання ўлічваюць канкрэтныя сацыякультурныя, уласна адукацыйныя, навукова-педагагічныя і вучэбна-метадычныя аспекты, прызначаныя для дыдактычнага канструявання вучэбных тэкстаў з мэтай арганізацыі засваення зместу вучэбнага матэрыялу, вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў і рэалізацыі выхаваўчага патэнцыялу вучэбнай літаратуры.

2. *Гісторыка-педагагічная мадэль стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. уключае ў сябе канцэптуальна-ідэалагічны, структура-зместавы, навукова-метадычны кампаненты. Канцэптуаль-*

на-ідэалагічны кампанент накіраваны на выяўленне эвалюцыі канцэптuallyных ідэалагічных асноў гісторыі Беларусі ва ўмовах дзяржаўнай палітыкі Расійскай імперыі ў галіне школьнай гістарычнай адукацыі з улікам вывучэння поглядаў прадстаўнікоў навукова-педагагічнай супольнасці наконт ролі школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі ў фарміраванні асноў нацыянальнай самасвядомасці вучняў – ураджэнцаў Беларусі. Структурна-зместавы кампанент прадугледжвае вызначэнне асаблівасцей дыдактычнага канструявання структуры і зместу школьнай вучэбнай літаратуры па айчынай гісторыі, што выявілася ў фарміраванні вобразаў гістарычнага мінулага Беларусі. Навукова-метадычны кампанент прадугледжвае характарыстыку навукова-педагагічных асноў стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі і вучэбна-метадычных аспектаў яе выкарыстання ў адукацыйным працэсе беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. Спраектаваная гісторыка-педагагічная мадэль з’яўляецца педагагічным інструментам гісторыка-педагагічнага аналізу падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў з мэтай іх комплекснага вывучэння для сістэмнага разумення эвалюцыйнага развіцця, удасканалення сучасных падручнікаў па айчынай гісторыі, павышэння эфектыўнасці выкарыстання вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі ў адукацыйным працэсе ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі.

3. Эвалюцыя канцэптuallyна-ідэалагічных асноў гісторыі Беларусі ва ўмовах дзяржаўнай палітыкі Расійскай імперыі ў галіне школьнай гістарычнай адукацыі сутнасна адбывалася пры рэалізацыі наступных канцэптuallyных кірункаў:

– канцэпцыі, звязаныя з дзяржаўнай палітыкай, вызначаныя абавязковымі да выкарыстання ў галіне школьнай гістарычнай адукацыі, якія адмаўлялі гістарычную і дзяржаваўтваральную суб’ектнасць беларускага народа (палоналітвінізм, ці польскі, літвінізм, балцкі, ці літоўскі, літвінізм, русінацэнтрызм, тэорыя афіцыйнай народнасці, заходнерусізм);

– канцэпцыі, якія не адмаўлялі і адначасова не сцвярджалі існаванне ўласна беларускай гістарычнай і дзяржаваўтваральнай суб’ектнасці (тэорыя краёвасці ў перыяд з 1905 па 1917 г., якая вызначала суб’ектнасць усяго народа Беларуска-Літоўскага краю);

– канцэпцыі, звязаныя з беларускацэнтрычным разуменнем гісторыі (уніяцкі русінацэнтрызм, усходнеславянскі, ці беларускі, літвінізм, заходнерускі беларусізм, ідэя беларускай нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, беларуская нацыянальная ідэя, афармленне гістарычнай і дзяржаваўтваральнай суб’ектнасці беларусаў, афармленне канцэпцыі нацыянальнай гісторыі Беларусі).

Эвалюцыя дзяржаўна-ідэалагічных асноў стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі мае наступныя этапы:

1803–1833 гг.: афіцыйны дазвол паланізацыі і паланафільства ў дачыненні да школьнай гістарычнай адукацыі;

1833–1864 гг.: афіцыйная забарона паланізацыі і паланафільства, рэалізацыя дзяржаўнай ідэалогіі «Праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць» ва ўмовах пашырэння тэорыі афіцыйнай народнасці;

1864–1884 гг.: «официально-охранительный», які характарызуецца стварэннем шэрагу спецыяльных заканадаўчых актаў, накіраваных на дэпаланізацыю адукацыі ў беларускіх губернях;

1884–1917 гг.: узмацненне ідэалагічнай накіраванасці дзяржаўнай палітыкі Расійскай імперыі ва ўмовах афармлення ідэі замацавання вялікарускай самасвядомасці на аснове канцэпцыі заходнерусізму.

Адным з апасродкаваных фактараў эвалюцыйнага ўплыву на канцэптуалізацыю ідэалагічных асноў гісторыі Беларусі сталі погляды прадстаўнікоў навукова-педагагічнага супольніцтва Расійскай імперыі, якія мелі несістэмны характар і тычыліся ролі вучэбнай літаратуры па айчынай гісторыі ў фарміраванні асноў нацыянальнай самасвядомасці вучняў – ураджэнцаў Беларусі. Такія погляды эвалюцыянавалі згодна з гісторыка-ідэалагічнымі канцэпцыямі ў рэчышчы польскай, расійскай, уласна беларускай (ад лакальна-тэрытарыяльных да нацыянальна-культурных маркераў) самасвядомасці. Педагогамі было заўважана, што гісторыя падтрымлівае ды ўмацоўвае ў самасвядомасці чалавека ўласціваю яму любоў да Радзімы, распаўсюджае гэта пачуццё на ўвесь народ, збліжае яго сучаснае з мінулым, аднаўляе сувязь продкаў з нашчадкамі, а ўсведамленне прыналежнасці да свайго народа праз педагагічны ўплыў гістарычнай адукацыі павінна быць асновай патрыятычнага выхавання.

4. *Асаблівасці дыдактычнага канструявання структуры вучэбных тэкстаў школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.* заключаюцца ў тым, што, па-першае, структура вучэбных тэкстаў прадугледжвала асноўны, дадатковы, тлумачальны кампаненты, якія складаліся з апарату арганізацыі засваення зместу і апарату арыенціроўкі; па-другое, структура ўключала ў сябе рубрыкацыю, ілюстратыўную нагляднасць, картаграфічныя матэрыялы, бібліяграфічныя і біяграфічныя ўказальнікі, слоўнікі; па-трэцяе, вучэбныя тэксты ўяўлялі сабой апісанні, апавяданні, разважання, пададзеныя па індуктыўным ці дэдуктыўным алгарытме як спосабах аўтарскага выкладу зместу.

Эвалюцыя зместу школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для вучняў беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку

XX ст. была звязана з фарміраваннем вобразаў гістарычнага мінулага Беларусі. Фарміраванне такіх вобразаў эвалюцыйна прайшло этапы польскацэнтрычнага і балцкацэнтрычнага разумення, русінацэнтрычнага, ці масквацэнтрычнага, і расійскацэнтрычнага «офіцыйна-ахранительнага» асвятлення, а потым полацкацэнтрычнага і наваградскацэнтрычнага, ці беларускацэнтрычнага, прадстаўлення зместу вучэбнага матэрыялу. Вобразы гістарычнага мінулага ў падручніках, дазволёных Вучоным камітэтам Міністэрства народнай асветы Расійскай імперыі, грунтаваліся на тэорыі афіцыйнай народнасці, а потым на канцэпцыі заходнерусізму і пераважна адпавядалі тагачасным праграма-метадычным указанням у дачыненні да адлюстравання гісторыі Беларусі як састаўной часткі агульнарускай гісторыі як роднай для вучняў.

На аснове аналізу зместу вучэбных праграм, якія паўплывалі на канструяванне зместу школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі, вызначаны ўласна гістарычныя крытэрыі (адлюстраванне вытокаў і паходжання беларускага этнасу, прызнанне яго гістарычнай і дзяржаваўтваральнай суб'ектнасці, адпаведнасць існуючым дзяржаўна-ідэалагічным канцэпцыям, нацыянальная самаідэнтычнасць аўтараў). Выяўлены асаблівасці вучэбных праграм: 1) вучэбныя праграмы (1803–1833) канцэптually мелі спачатку польскацэнтрычную і балцкацэнтрычную накіраванасць, паралельна былі падрыхтаваны агульнарасійскія вучэбныя праграмы, якія мелі масквацэнтрычны характар, а вучэбныя праграмы Віленскай вучэбнай акругі належалі да мясцова-патрыятычнай русінацэнтрычнай арыентацыі; 2) вучэбныя праграмы (1833–1917) былі створаны на аснове тэорыі афіцыйнай народнасці і заходнерусізму. У вучэбных праграмах гэтага перыяду адлюстраваны пачатак фарміравання беларускацэнтрычнага (полацкацэнтрычнага і наваградскацэнтрычнага) прадстаўлення зместу вучэбнага матэрыялу, што спрыяла фарміраванню вобразаў гістарычнага мінулага Беларусі.

5. Навукова-педагагічныя асновы стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі былі звязаны з дыдактычным канструяваннем вучэбнага матэрыялу на аснове рэалізацыі такіх прынцыпаў адбору зместу вучэбнага матэрыялу, як навуковасць, сістэматычнасць, выхаваўчая накіраванасць, нагляднасць, свядомасць і актыўнасць вучняў у працэсе навучання, даступнасць.

Вучэбна-метадычныя аспекты выкарыстання школьнай вучэбнай літаратуры ў адукацыйным працэсе ў беларускіх губернях Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. былі звязаны з метадычным апаратам падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па гісторыі Беларусі. Яго асаблівасцямі з'яўлялася арыентацыя на механічнае па памяці аднаўленне зместу

вучэбнага матэрыялу, і яно мела пераважна рэпрадуктыўны характар, што прадвызначалася апісальнасцю саміх вучэбных тэкстаў. Большасць падручнікаў садзейнічала фарміраванню ў вучняў поўнага, храналагічна і лагічна паслядоўнага даступнага ўяўлення аб айчыннай гісторыі. З дапамогай падручніка вучні мелі магчымасць засвоіць асноўны матэрыял па айчыннай гісторыі, навучыцца працаваць з тэкстам, ілюстрацыйным апаратам, а таксама асвоіць навыкі працы з апаратам арыенціроўкі.

Зыходзячы з праведзенага аналізу школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі вывучаемага перыяду, можна канстатаваць, што стварэнне вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі павінна грунтавацца на канцэптуальна-ідэалагічных асновах гісторыі Беларусі, прагрэсіўных поглядах гістарычнай і педагагічнай навукі, адпавядаць выразнай структуры, вобразна адлюстроўваць гістарычнае мінулае краіны.

Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені. На аснове аналізу крыніц і сучаснага асэнсавання праблемы захавання гістарычнай памяці і ролі ў гэтым гістарычнай адукацыі аўтарам сканструявана гісторыка-педагагічная мадэль стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі ў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.; выяўлена эвалюцыя канцэптуальна-ідэалагічных, структурна-зместавых, навукова-метадычных асноў распрацоўкі падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў з вызначэннем уплыву на фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці вучняў – ураджэнцаў Беларусі; вызначаны ўласна гістарычныя крытэрыі (этнагенез беларусаў, адпаведнасць існуючым дзяржаўна-ідэалагічным канцэпцыям, нацыянальная самаідэнтычнасць аўтараў вучэбнай літаратуры, вобраз Беларусі і беларуса ў розных храналагічных перыяды ў складзе Старажытнай Русі, Вялікага Княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі), а таксама дыдактычныя і інструментальныя крытэрыі канструявання вучэбных тэкстаў для характарыстыкі вучэбна-метадычных падыходаў да стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі.

Практычным увасабленнем вынікаў дысертацыі з’явілася арганізацыя ў 2019 г. музея «Вучэбная кніга ў гісторыі адукацыі» ў дзяржаўнай установе адукацыі «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі» з мэтай далучэння педагагічных работнікаў да вывучэння гісторыка-педагагічнай спадчыны беларускага народа.

Апрабаванне дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні яе вынікаў. Апрабаванне вынікаў даследавання ажыццяўлялася на кафедрах педагагікі і менеджменту адукацыі дзяржаўнай установы адукацыі «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі» (г. Мінск, 2018–2022 гг.), на пасяджэнні навуковага сходу прафесарска-выкладчыцкага складу дзяржаўнай установы

адукацыі «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі» (22 лістапада 2022 г.); пры ўдзеле аўтара ў 4 навуковых і навукова-практычных канферэнцыях: Міжнародных педагагічных чытаннях «Бесперапынная адукацыя педагогаў: дасягненні, праблемы, перспектывы» (Мінск, 5 лістапада 2018 г.), рэспубліканскай канферэнцыі «Эфектыўны педагагічны вопыт: ад тэорыі да практыкі» (Мінск, 19 лістапада 2019 г.), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Бесперапынная адукацыя педагогаў: дасягненні, праблемы, перспектывы» (Мінск, 5 лістапада 2020 г.), Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі «Бесперапынная адукацыя педагогаў: дасягненні, праблемы, перспектывы» (Мінск, 4 лістапада 2021 г.). Вынікі даследавання апрабаваны ў адукацыйным працэсе ўстановаў дадатковай адукацыі дарослых і ўстановаў вышэйшай адукацыі: дзяржаўнай установе адукацыі «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі», дзяржаўнай установе адукацыі «Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы», установе адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова».

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі. Вынікі і высновы, атрыманыя ў ходзе даследавання, адлюстраваны ў 14 навуковых публікацыях: 10 – у рэцэнзаваных часопісах і зборніках навуковых прац, рэкамендаваных Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй Рэспублікі Беларусь для публікацый навуковых палажэнняў па дысертацыйных даследаваннях; 4 артыкулы — у матэрыялах навуковых і навукова-практычных канферэнцый. Агульны аб'ём публікацый – 10,6 аўтарскага аркуша.

Структура і аб'ём дысертацыі. Структура дысертацыі абумоўлена логікай выкладу матэрыялу і складаецца з наступных раздзелаў: уводзіны, агульная характарыстыка работы, чатыры главы, заключэнне, бібліяграфічны спіс (274 назвы, у тым ліку 260 выкарыстаных крыніц і 14 аўтарскіх публікацый) і дадаткі. Агульны аб'ём дысертацыі складае 425 старонак, з якіх асноўны тэкст займае 115 старонак, спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры – 20 старонак, дадаткі – 290 старонак.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ

Артыкулы ў навуковых рэцензаваных часопісах, рэкамендаваных Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй Рэспублікі Беларусь

1-А. Бітчанка, С. М. Канцэптуальныя асновы інтэрпрэтацыі гісторыі Беларусі і дзяржаўная палітыка Расійскай імперыі ў галіне гістарычнай адукацыі ў другой і трэцяй чвэрцях XIX стагоддзя / С. М. Бітчанка // *Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя Е. Педагагічныя навукі.* – № 15 (лістапад). – Полацк : ПДУ, 2020. – С. 2–10.

2-А. Бітчанка, С. М. Гісторыка-ідэалагічныя канцэпцыі гісторыі Беларусі і ўрадавая адукацыйная палітыка Расійскай імперыі ў апошняй чвэрці XVIII – першай чвэрці XIX ст. / С. М. Бітчанка // *Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя Е. Педагагічныя навукі.* – № 7 (май). – Полацк : ПДУ, 2021. – С. 7 – 13.

3-А. Бітчанка, С. М. Дзяржаўная палітыка Расійскай імперыі ў дачыненні да ідэалагічнай накіраванасці гістарычнай адукацыі Беларусі ў апошняй чвэрці XIX – першай чвэрці XX ст. / С. М. Бітчанка // *Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя Е. Педагагічныя навукі.* – № 15 (лістапад). – Полацк : ПДУ, 2021. – С. 2 – 11.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац, рэкамендаваных Вышэйшай атэстацыйнай камісіяй Рэспублікі Беларусь

4-А. Битченко, С. М. Образ Беларуси во взглядах Игнатия Кулаковского на преподавание истории в учебных заведениях Северо-Западного края Российской империи / С. М. Битченко // *Сборник научных трудов Академии последипломного образования.* – Выпуск 15 / редколлегия : А.П. Монастырский (гл. ред.) [и др.] ; ГУО «Академия последипломного образования». – Минск : АПО, 2017. – С. 41–52.

5-А. Бітчанка, С. М. Вобраз гістарычнага мінулага Беларусі ў вучэбнай кнізе Арсенія Турцэвіча «Кароткі падручнік рускай гісторыі» (на ўзроўні пачатковай адукацыі) / С. М. Бітчанка // *Зборнік навуковых прац Акадэміі паслядыпломнай адукацыі.* Вып. 17 / рэдкал. : А. П. Манастырны (гал. рэд.) [і інш.] ; ДУА «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі». – Мінск : АПА, 2019. – С. 18–34.

6-А. Бітчанка, С. М. Праблема эфектыўнасці выкарыстання падручніка пры выкладанні гісторыі ў рэкамендацыях педагогаў Расійскай імперыі канца XIX – пачатку XX ст. (на ўзроўнях пачатковай і сярэдняй адукацыі) / С. М. Бітчанка // *Зборнік навуковых прац Акадэміі паслядыпломнай адукацыі.* Вып. 17 / рэдкал. : А. П. Манастырны (гал. рэд.) [і інш.] ;

ДУА «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі». – Мінск : АПА, 2019. – С. 35–49.

7-А. Бітчанка, С. М. Вучэбна-выхаваўчы характар гістарычнай адукацыі ва ўяўленнях прадстаўнікоў педагагічнай навукі Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. / С. М. Бітчанка // Зборнік навуковых прац Акадэміі паслядыпломнай адукацыі. Вып. 18 / рэдкал. : А. П. Манастырны (гал. рэд.) [і інш.] ; ДУА «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі». – Мінск : АПА, 2020. – С. 32–45.

8-А. Бітчанка, С. М. Педагагічная сувязь гістарычнай адукацыі і выхавання нацыянальнай самасвядомасці ва ўяўленнях навукоўцаў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст. / С. М. Бітчанка // Зборнік навуковых прац Акадэміі паслядыпломнай адукацыі. Вып. 18 / рэдкал. : А. П. Манастырны (гал. рэд.) [і інш.] ; ДУА «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі». – Мінск : АПА, 2020. – С. 29–42.

9-А. Бітчанка, С. М. Выхаваўчае значэнне школьнай гістарычнай адукацыі ў дачыненні да развіцця асобы вучняў / С. М. Бітчанка // Зборнік навуковых прац Акадэміі паслядыпломнай адукацыі. Вып. 21 / рэдкал. : А. П. Манастырны (гал. рэд.) [і інш.] ; ДУА «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі». – Мінск : АПА, 2021. – С. 49–66.

10-А. Бітчанка, С. М. Патрабаванні да вучэбна-гістарычнай літаратуры ў рэцэнзіях Міністэрства народнай асветы Расійскай імперыі / С. М. Бітчанка // Зборнік навуковых прац Акадэміі паслядыпломнай адукацыі. Вып. 21 / рэдкал. : А. П. Манастырны (гал. рэд.) [і інш.] ; ДУА «Акадэмія паслядыпломнай адукацыі». – Мінск : АПА, 2021. – С. 67–83.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

11-А. Бітчанка, С. М. Роля гістарычнай адукацыі ў фарміраванні і ўмацаванні нацыянальнай самасвядомасці беларусаў // Международные педагогические чтения «Непрерывное образование педагогов: достижения, проблемы, перспективы» (Минск, 5 ноября 2018 г.) [Электронный ресурс] / М-во образования Респ. Беларусь, ГУО «Акад. последиплом. образования», ОО «Белорус. пед. о-во». – Минск : АПО, 2018. – С. 30–34.

12-А. Бітчанка, С. М. Прынцыпы арганізацыі вучэбнага матэрыялу пры стварэнні падручнікаў гісторыі для ўстаноў пачатковай і сярэдняй адукацыі Расійскай імперыі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Республиканская конференция «Эффективный педагогический опыт: от теории к практике» (Минск, 19 ноября 2019 г.) [Электронный ресурс] / М-во образования Респ. Беларусь, ГУО «Акад. последиплом. образования», ОО «Белорус. пед. о-во». – Минск : АПО, 2019. – С. 109–118.

13-А. Бітчанка, С. М. На шляху да бесперапыннай адукацыі педагогаў: арганізацыя прафесійнай падрыхтоўкі настаўнікаў у Расійскай імперыі ў другой палове XIX стагоддзя // Міжнародная навучна-практычная канферэнцыя «Непрерывное образование педагогов: достижения, проблемы, перспективы» (Минск, 5 ноября 2020 г.) [Электронный ресурс] / М-во образования Респ. Беларусь, ГУО «Акад. последиплом. образования», ОО «Белорус. пед. о-во». – Минск : АПО, 2020. – С. 79–86.

14-А. Бітчанка, С.М. Тэарэтыка-метадалагічныя асновы даследавання эвалюцыі вучэбнай літаратуры Расійскай імперыі па гісторыі Беларусі // Міжнародная навучна-практычная канферэнцыя «Непрерывное образование педагогов: достижения, проблемы, перспективы» (Минск, 4 ноября 2021 г.) [Электронный ресурс] / М-во образования Респ. Беларусь, ГУО «Акад. последиплом. образования», ОО «Белорус. пед. о-во». – Минск : АПО, 2021. – С. 109–115.

РЭЗІЮМЭ

Бітчанка Сяргей Міхайлавіч

Эвалюцыя стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі ў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.

Ключавыя словы: гістарычная адукацыя, XIX – пачатак XX ст., беларускія губерні Расійскай імперыі, дзяржаўная адукацыйная палітыка, школьная вучэбная літаратура, гісторыя Беларусі.

Мэта даследавання: выяўленне гісторыка-педагагічнай эвалюцыі школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для вучняў беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.

Метады даследавання: агульнанавуковыя – аналіз, сінтэз, індукцыя, дэдукцыя, інтэрпрэтацыя, кантэнт-аналіз; спецыяльна-гістарычныя – параўнальна-гістарычны, храналагічны, праблемна-храналагічны, дыяхронны, гісторыка-тыпалагічны, гісторыка-сістэмны, рэтраспектыўны.

Атрыманія вынікі і іх навуковая навізна: сканструявана гісторыка-педагагічная мадэль стварэння школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі для беларускіх губерняў Расійскай імперыі ў XIX – пачатку XX ст.; выяўлена эвалюцыя ў канцэптуалізацыі ідэалагічных асноў гісторыі Беларусі ва ўмовах дзяржаўнай палітыкі Расійскай імперыі ў галіне гістарычнай адукацыі і ў адпаведнасці з поглядамі педагогаў наконт выхаваўчай ролі гісторыі ў фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці вучняў; вызначаны асаблівасці дыдактычнага канструявання вобразаў гістарычнага мінулага Беларусі ў адпаведнасці з патрабаваннямі вучэбных праграм. Ахарактарызаваны навукова-педагагічныя асновы стварэння школьнай вучэбнай літаратуры і вучэбна-метадычныя аспекты, звязаныя з яе ўжываннем у адукацыйным працэсе.

Рэкамендацыі па выкарыстанні: навукова-метадычнае забеспячэнне стварэння сучаснай школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі; сістэмнае афармленне музейных экспазіцый, прысвечаных вучэбнаму кнігавыданню па гісторыі; рэалізацыя функцыі выхавання грамадзянскасці, патрыятызму, гістарычнай памяці і нацыянальнай самасвядомасці беларускіх вучняў сярэдняй агульнаадукацыйнай школы.

Галіна выкарыстання: гісторыя педагагічнай думкі і адукацыі ў Беларусі; дзяржаўная адукацыйная палітыка; стварэнне школьнай вучэбнай літаратуры па гісторыі Беларусі; тэорыя і метадыка навучання гісторыі; прафесійная падрыхтоўка, павышэнне кваліфікацыі і перападрыхтоўка настаўнікаў гісторыі.

РЕЗЮМЕ

Битченко Сергей Михайлович

Эволюция создания школьной учебной литературы по истории Беларуси в Российской империи в XIX – начале XX в.

Ключевые слова: историческое образование, XIX – начало XX в., белорусские губернии Российской империи, государственная образовательная политика, школьная учебная литература, история Беларуси.

Цель исследования: выявление историко-педагогической эволюции школьной учебной литературы по истории Беларуси для учащихся белорусских губерний Российской империи в XIX – начале XX в.

Методы исследования: общенаучные – анализ, синтез, индукция, дедукция, интерпретация, контент-анализ; специально-исторические – сравнительно-исторический, хронологический, проблемно-хронологический, диахронный, историко-типологический, историко-системный, ретроспективный.

Полученные результаты и их научная новизна: сконструирована историко-педагогическая модель создания школьной учебной литературы по истории Беларуси для белорусских губерний Российской империи в XIX – начале XX в.; выявлена эволюция в концептуализации идеологических основ истории Беларуси в условиях государственной политики Российской империи в области исторического образования и в соответствии со взглядами педагогов о воспитательной роли истории в формировании национального самосознания учащихся; определены особенности дидактического конструирования образов исторического прошлого Беларуси в соответствии с требованиями учебных программ. Охарактеризованы научно-педагогические основы создания школьной учебной литературы и учебно-методические аспекты, связанные с ее применением в образовательном процессе.

Рекомендации по использованию: научно-методическое обеспечение создания современной школьной учебной литературы по истории Беларуси; системное оформление музейных экспозиций, посвященных учебному книгоизданию по истории; реализация функции воспитания гражданственности, патриотизма, исторической памяти и национального самосознания белорусских учащихся средней общеобразовательной школы.

Область применения: история педагогической мысли и образования в Беларуси; государственная образовательная политика; создание школьной учебной литературы по истории Беларуси; теория и методика обучения истории; профессиональная подготовка, повышение квалификации и переподготовка учителей истории.

RESUME

Siarhei Bitchanka

The evolution of the creation of school textbooks on the history of Belarus in the Russian Empire in the XIX-early XX centuries

Key words: historical education, 19th – early 20th centuries, Belarusian provinces of the Russian Empire, state educational policy, school textbooks, history of Belarus.

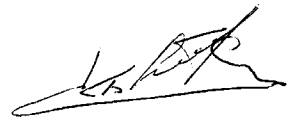
The purpose of the study: to identify the historical and pedagogical evolution of school textbooks on the history of Belarus for students in the Belarusian provinces of the Russian Empire in the 19th - early 20th centuries.

Research methods: general scientific – analysis, synthesis, induction, deduction, interpretation, content analysis; special-historical – comparative-historical, chronological, problem-chronological, diachronic, historical-typological, historical-systemic, retrospective.

The results obtained and their scientific novelty: a historical and pedagogical model for creating school textbooks on the history of Belarus for the Belarusian provinces of the Russian Empire in the 19th – early 20th centuries was constructed; the evolution in the conceptualization of the ideological foundations of the history of Belarus in the conditions of the state policy of the Russian Empire in the field of historical education and in accordance with the views of teachers on the educational role of history in the formation of the national consciousness of students was revealed; the features of the didactic images of the historical past of Belarus were determined in accordance with the requirements of the curricula. The scientific and pedagogical foundations for the creation of school educational literature and the educational and methodological aspects associated with its use in the educational process are characterized.

Recommendations for use: scientific and methodological support for the creation of modern school educational literature on the national history of Belarus, the systematic design of museum expositions dedicated to educational book publishing on history; implementation of the function of educating citizenship, patriotism, historical memory and national self-consciousness of Belarusian secondary school students.

Scope of application: history of pedagogical thought and education in Belarus; state educational policy; creation of school textbooks on the history of Belarus; theory and methodology of teaching history; professional training, advanced training and retraining of history teachers.

Падпісана да друку 17.05.2023. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.
Ум. друк. арк. 1,63. Ул.-выд. арк. 1,7. Тыраж 60 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/263 ад 02.04.2014. Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/63 ад 10.09.2018.
Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, г. Мінск